

Algılanan Davranışsal Kontrol, Ajzen'in Teorisinde Nasıl Konumlanır? Alternatif Model Analizleri*

Elif KOCAGÖZ¹

Yunus DURSUN²

¹ Nevşehir Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

² Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

Özet

Araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılan ve ampirik olarak bir çok kez test edilmiş bir sosyal-psikoloji teorisi olan planlanmış davranış teorisi, gerekçelendirilmiş eylem teorisine algılanan davranışsal kontrol değişkeninin eklenmesiyle türetilen bir teoridir. İki teori arasındaki fark olan ve planlanmış davranış teorisinin bel kemiğini oluşturan bu değişkenin davranışın açıklanmasına anlamlı oranda katkıda bulunduğu ortaya konmuş olsa da, model içerisindeki konumu ve davranışın gerçekleştirilmesindeki rolü literatürde ayrı bir inceleme konusu olmuştur. Bu çalışmanın amacı, algılanan davranışsal kontrol değişkeninin farklı modeller içerisinde işleyişini incelemektir. Bu doğrultuda, gerekçelendirilmiş eylem teorisi modeli ile planlanmış davranış teorisinin orijinal modelinden türetilmiş üç model ve literatürde yer alan bazı yaklaşımlardan yola çıkılarak oluşturulmuş iki alternatif model olmak üzere toplam altı model test edilmiştir. Analizler Lisrel programı kullanılarak yapısal eşitlik modellemesi yöntemiyle yapılmıştır. Model sonuçları karşılaştırıldığında ulaşılan en iyi modelde, algılanan davranışsal kontrolün niyet aracılığı olmaksızın davranışı doğrudan tahmin edebildiği sonucuna ulaşılmıştır. Kısıtlar ve izleyen araştırmalar için öneriler çalışmanın sonunda yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Planlanmış Davranış Teorisi, Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisi, Algılanan Davranışsal Kontrol, Yapısal Eşitlik Modellemesi, Satın Alma Davranışı.

How Can Perceived Behavioral Control be Positioned in the Ajzen's Theory: Alternative Model Analyses

Abstract

Theory of planned behavior, which is the most widely used and empirically tested social psychological theory by the researchers, has been derived from the theory of reasoned action by adding it a new variable: perceived behavioral control. Although it has been found out that this variable has a significant contribution to the predictive power of the theory, in the literature, the position of this variable in the model and its role in explaining the behavior are become issues for study. The purpose of this study is to examine perceived behavioral control's performance in six different models: the model of the theory of reasoned action, three models derived from the original model of the theory of planned behavior and two alternative models based on new approaches in the literature. Analyses were carried out by using structural equation modeling with Lisrel Program and the best model in explaining the behavior has been determined after comparing the results of the models. In this best model, perceived behavioral control predicts the behavior without the mediation of intention. Limitations and the suggestions for further research are included at the end the study.

Keywords: The Theory of Planned Behavior, The Theory of Reasoned Action, Perceived Behavioral Control, Structural Equation Modeling, Purchasing Behavior.

* Bu çalışma Kocagöz (2010)'un "Kadınların Makyaj Malzemelerini Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi: Planlanmış Davranış Teorisinin Bir Uygulaması" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

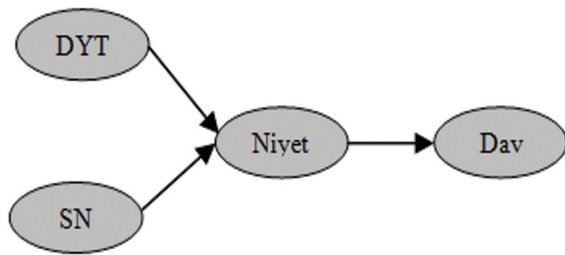
1. Giriş

Algılanan davranışsal kontrol (ADK), bir sosyal psikoloji teorisi olan planlanmış davranış teorisinin modelinde yer alan ve davranışın açıklanmasına katkıda bulunduğu belirtilen değişkenlerden biridir. Planlanmış davranış teorisi, 1950'li yıllardan başlayarak sosyal-psikologların ilgi odağı olan tutum ile davranış arasında bir ilişki olup olmadığı yönündeki araştırma sürecinin sonunda geliştirilmiş olan teorilerden biridir. Söz konusu yıllarda yapılan araştırmaların birçoğunda, tutumlar

ile davranış arasında arzu edilen ve beklenen düzeyde bir ilişkiye rastlanamamıştır. Bazı bulgularda hiç ilişki bulunamamış, bazılarında ise ilişkiler çok düşük çıkmıştır. Wicker (1969) yaptığı meta-analiz çalışması sonucunda, tutumların gözlemlenebilen davranışlarla ilişkilendirilemeyeceğini ya da çok az bir ilişki içinde bulunacağını ileri sürmüştü, bu nedenle davranışın açıklanmasında tutum konseptinden vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

1970'lerin başlarında tutum-davranış arasındaki ilişkinin güvenilirliği hususunda ihtilaf yaşanmış olmasına rağmen, tutum araştırmalarından vazgeçilmemiş, aksine tutum-davranış ilişkisi üzerine çalışmalar rağbet görmeye başlamıştır (Manstead, 2001). Araştırmacılar, bir yandan Wicker (1969)'a bir yanıt olarak, daha önceki çalışmalarda metodolojik yaklaşımlardaki hataları ve yapısal sorunları incelemişlerdir. Örneğin, Ajzen ve Fishbein (1977), daha önceden tutum-davranış ilişkisi üzerine yapılmış araştırmaları ele alarak, bu araştırmalarda tutum ve davranışı ölçmek için kullanılan ölçeklerin birbirleriyle uyumlu olup olmadığını araştırmışlar, ölçeklerin birbirleriyle uyumlu olmadığını araştırmalar için ilişkilerin anlamsız çıktığını, ölçeklerin birbiriyle uyumlu olduğu çalışmalarda ise ilişkilerin anlamlı bulunduğunu tespit etmişler ve davranışın açıklanmasında tutumların değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır. Diğer yandan, henüz incelenmemiş olan ve tutum ile davranış arasında neden doğrudan bir ilişkinin kurulamayacağını açıklayabilecek üçüncü bir değişkenin bulunup bulunmadığıyla da ilgilenilmeye başlanmıştır. başka bir ifadeyle, tutum-davranış ilişkisinin potansiyel düzenleyici (moderator) ve aracı (mediator) değişkenlerinin neler olabileceği araştırılmaya başlanmıştır. Armitage ve Christian (2003)'e göre, bu konuda şimdiye kadar aracı değişken rolüne sahip olduğu tam olarak tespit edilen tek değişken niyettir. Birçok davranışsal model, niyetler aracılığıyla tutumdan gerçek davranışa doğru nedensel bir ilişki üzerine kurulmuştur. Bu değişken, davranışı açıklayan iki önemli teorisinin geliştirilmesine kritik bir katkı sağlamıştır: Gerekçelendirilmiş eylem teorisi ve bu teorisinin bir sonraki versiyonu kabul edilen planlanmış davranış teorisi.

Bu çalışma ile, gerekçelendirilmiş eylem teorisini temel kabul ederek, planlanmış davranış teorisini kullanarak oluşturulan ve farklı varsayımlar altında çalışan altı modeli karşılaştırmalı olarak incelemek, iki teori arasındaki farklılığın nedeni olan algılanan davranışsal kontrol değişkeninin söz konusu modellerde farklı konumlarda yer almasıyla elde edilecek bulgular üzerinde bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Ulusal ve uluslararası literatürde, söz konusu teoriler için farklı yaklaşımların bir arada incelendiği bu tarz bir çalışmaya rastlanmadığından, bu çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Şekil 1. Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisi Modeli

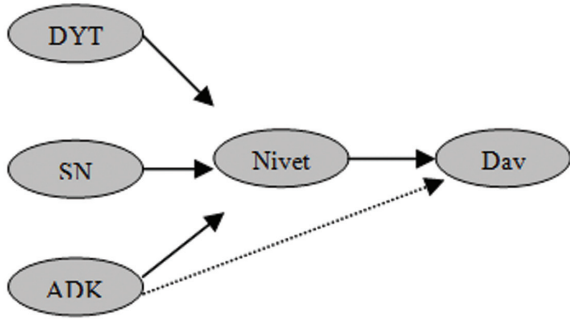
2. Gerekçelendirilmiş Eylem Teorisinden Planlanmış Davranış Teorisine

Sosyal psikoloji perspektifiyle davranışı açıklamaya yönelik geliştirilen ve araştırmacılar arasında yaygın bir kabul görmüş teorilerden ikisi gerekçelendirilmiş eylem teorisi (GET) ve onun bir sonraki versiyonu olan planlanmış davranış teorisidir (PDT) (Ajzen, 1985; 1991). GET, Fishbein ve Ajzen (1975) tarafından geliştirilmiş olup, tutumların subjektif normlarla birlikte insanların davranışa yönelik niyetlerini açıklayabildiğini, niyetin de davranışın doğrudan tahminicisi olduğunu ifade eder. Niyet ise, bireylerin ilgili davranışı gerçekleştirme ya da gerçekleştirilmeme yönündeki eğilimlerini/planlarını ifade eder. Ajzen (1991), niyetten; bireyin bir davranışı gerçekleştirmek için duyduğu arzu düzeyi ve ortaya koymayı planladığı çabanın yoğunluğu olarak bahsetmektedir.

Niyet iki temel değişkenin fonksiyonudur. Bunlardan birincisi, kişisel bir faktör olarak tanımlanan ve bireylerin her hangi bir davranışı gerçekleştirmeleri hususundaki olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerini ifade eden davranışa yönelik tutumdur (DYT). Burada bahsedilen tutum, geleneksel olarak nesnel, insanlar veya kurumlara yönelik tutumlar değil, bir davranışı sergilemeye yönelik bireyin sahip olduğu tutumlardır. Niyetin ikinci açıklayıcısı ise, sosyal bir faktör olan ve bireyin herhangi bir davranışı sergileme/sergilememe hususunda algıladığı sosyal baskı ya da teşvik/destektir. Bu faktör ise subjektif norm (SN) olarak modelde yer almaktadır. Bu teoriye göre genel olarak, eğer bir birey ilgili davranışı olumlu olarak değerlendiriyorsa ve önem atfettiği sosyal etkileycilerin de kendisinin bu davranışı sergilemesini desteklediğini düşünüyorsa, bu davranışı gerçekleştirmek niyetine sahip olacak demektir (Ajzen, 1985). GET modeli Şekil 1'de yer almaktadır.

GET; spor, sağlık, pazarlama, psikoloji gibi çok çeşitli konulara uygulanmış (Notani, 1998) ve modelde yer alan yapıların davranış ve davranışsal niyetleri tahmin etme yeteneği bağlamında iyi bir performans gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Manstead, 2001). Ancak burada, GET'in önemli bir varsayımını da not etmekte fayda vardır. Bu teori, davranışla ilgili herhangi bir kontrol sorunun yaşanmadığı durumlar için geliştirilmiştir. Oysa, bir çok davranış; yetenekler, davranışı gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan kaynaklara sahip olup olmama vb. konular açısından, üzerinde bireylerin tam kontrole sahip olamayacağı bir alanda yer almaktadır. Ajzen (1985) bireyin tamamıyla iradî kontrolünün olmadığı bu tarz davranışları ve bu davranışlarla ilgili sahip olunan niyeti açıklamak üzere GET'e algılanan davranışsal kontrol (ADK) değişkenini ekleyerek PDT'yi geliştirmiştir.

ADK, bir bireyin herhangi bir davranışın gerçekleştirmesinin kendi kontrolünde olup olmadığı yönünde yetenekleri ve imkanlarıyla ilgili algılamalarını ifade etmektedir ve birey ne kadar fazla kaynak ve fırsata sahipse ve ne kadar az engel ile karşılaşılıyorsa, o bireyin davranış üzerindeki algılanan kontrolü o kadar

Şekil 2. Planlanmış Davranış Teorisi Modeli

büyük olacaktır. PDT modeli Şekil 2’de sunulmuştur. Şekil 2’de görüldüğü üzere, PDT modeli GET modelini kapsayan bir modeldir. Bu modelde, DYT, SN ve ADK değişkenlerinin niyet aracılığıyla davranışı açıkladığı ifade edilmektedir. Şekil 2’de ADK ile davranış arasındaki yolun noktalı olarak gösterilmesinin nedeni, ADK’nın, bazen niyetin aracılığı olmadan yani doğrudan davranışı açıklayabileceği ihtimalidir.

PDT ile ilgili yapılan birçok meta-analiz çalışmalarının sonucunda, ADK değişkeninin GET modeline eklenmesinin, davranışsal niyetlerin ve davranışın tahminine anlamlı katkıda bulunduğu hususunda görüş birliği sağlanmıştır (Bknz. Ajzen, 1991; Armitage ve Conner, 2001; Godin ve Kok, 1996). PDT, davranış üzerinde etkili olabilecek değişkenleri açıklamaya yönelik geniş kapsamıyla, araştırmacılar tarafından en sık kullanılan ve ampirik olarak en çok test edilmiş bir teori olarak kabul görmektedir (Arnscheid ve Schomers, 1996).

3. Algılanan Davranışsal Kontrol (ADK)

ADK, herhangi bir davranışı gerçekleştirmenin kendi kontrolünde olup olmadığı yönünde bireylerin yetenekleri ve imkânlarıyla ilgili algılamalarını ifade etmektedir ve davranışın performansını kolaylaştıran veya baskı altına alan faktörlere bağlı olarak şekillenir. ADK, PDT’nin bel kemiğini oluşturur. Çünkü PDT’yi, selevi GET’ten ayıran tek farklılık modelde bu değişkenin eklenmesi olmuştur. ADK’nın yer almadığı GET modeli, gerçekleştirilmesinde kontrol sorunuyla karşılaşmayan davranışlar için kullanılıyor iken, eğer kontrol sorunu olabileceği düşünülen davranışlar varsa, GET modelinin değil PDT modelinin kullanılması gerekmektedir.

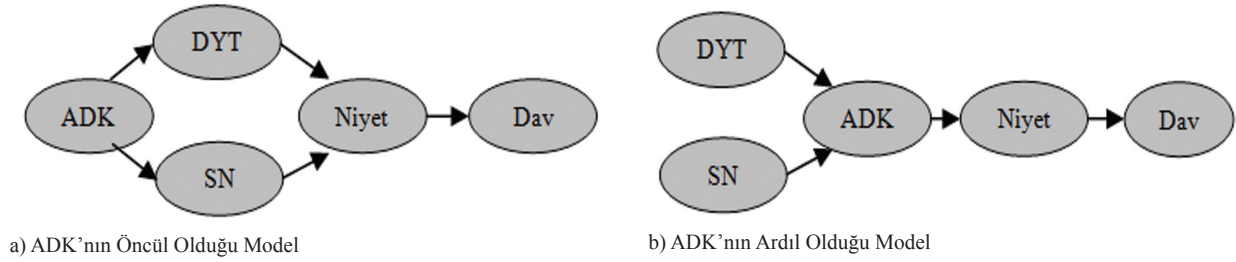
Önceki kısımda Şekil 2’de gösterilen PDT modeline bakıldığında; ADK’nın davranışa doğru izlediği yolun birkaç farklı şekilde karşımıza çıktığı görülmektedir. ADK’nın model içerisinde izleyebileceği yollardan birincisi, algılanan davranışsal kontrolün niyet aracılığı ile davranışı açıklaması, ikincisi niyet aracılığı olmaksızın doğrudan davranışı açıklaması, üçüncüsü ise hem niyet aracılığıyla hem de doğrudan davranışı açıklamasıdır. ADK’nın davranışı doğrudan açıklayabilirliği durumunu

Ajzen (1985, 1991) şu şekilde izah etmektedir: Niyet sabit tutulduğunda, bir davranışı başarılı bir sonuca ulaştırmak için (o davranışı tam olarak gerçekleştirmek için) sarfedilen çaba, algılanan davranışsal kontroldeki artış yoluyla mümkün olabilir. Örneğin; kayak yapmak için eşit düzeyde kuvvetli niyetleri olan ve bu aktiviteyi başarmak için çabalayan iki kişiden bu aktiviteyi başaracağına olan güveni ve inancı (yapabilirlik algısı) daha yüksek olan kişi, yeteneği hakkında şüphesi olan bireye kıyasla, daha azimli çalışır ve diğerine nazaran daha başarılı olması beklenir.

ADK ile davranışı gerçekleştirme arasında doğrudan bir bağlantının olabirliğinin diğer bir nedeni de, algılanan davranışsal kontrolün bazen gerçek kontrolü temsil ediyor olmasıdır. Bu değişken, gerçek kontrolü doğru yansıtabildiği düzeyde davranışı tahmin edebilmektedir. Birey davranışla ilgili yeterli düzeyde bilgiye sahip değilse, davranışı gerçekleştirmek için gerekli olan şartlar ve ulaşılabilir kaynaklar değişmişse ya da yeni ve aşına olunmayan şartlar duruma dahil olmuşsa, algılar değişebilecektir. Bu durumda gerçekçi bir davranışsal kontrol algılamasına ulaşılması zordur. Gerçekçi bir algılanan davranışsal kontrol elde edilemediğinde ise, bu değişkenin davranışın açıklanmasına doğrudan yaptığı katkı da oldukça düşük gerçekleşebilir.

Notani (1998) de, ADK’nın niyeti ve davranışı tahmin gücünü etkileyebilecek iki faktörden söz etmektedir. Bu faktörlerden birincisi, bireyin algıladığı davranışsal kontrolünün gerçek kontrole yakınlığıdır, bir anlamda bu değişkenin ölçümündeki doğruluktur. Tahmin yeteneği açısından bakıldığında ise, algılanan kontrolün gerçek kontrolü yansıtması koşulu niyetin tahmini açısından kesin bir şartı ifade etmez. Çünkü ADK’nın niyet üzerindeki etkisi, bireyin bu algılamasını niyete dönüştürmedeki motivasyon düzeyi ile ilgilidir, algılardaki gerçekçilikle ilgili değildir. Örneğin, bir birey gerçekte davranışı gerçekleştirebilecek yeterliliğe sahip olmadığı halde, böyle bir yeterliliğe sahip olduğunu düşünebilir. Böyle düşündüğü için de, olumlu motive olup, davranışı gerçekleştirme niyeti geliştirebilir. Bu durumda, ADK, niyeti tahmin edebilecektir. Ancak, bu birey, gerçekte davranışı gerçekleştirebilecek yeterlilikte olmadığı için, zamanı geldiğinde o davranışı sergileyemeyecektir. Böyle bir durumda ise, niyet ve ADK değişkenlerinin davranışı tahmin gücü zayıflayabilecektir. Bu sebeple, davranışsal kontrol algısı, gerçek kontrole yaklaştıkça, davranışın tahmininde başarı düzeyi de artacaktır.

ADK’nın niyeti ve davranışı tahmin gücünü etkileyebilecek faktörlerden ikincisi ise, aynı bireyin davranışsal kontrol algısının zaman içerisinde değişmeyerek sabit kalmasıdır. Bu durum esasında sadece davranışın tahmininde sorun teşkil etmektedir ve hatalı bulgulara ulaşılmasına neden olabilecektir. Buna karşılık, niyet ile ADK eş zamanlı olarak tespit edildiğinde, niyetin tahmin edilmesi açısından ADK’nın sabit kalması bir gereklilik olmaktan çıkar.

Şekil 3. Algılanan Davranışsal Kontrolün Model İçerisindeki Konumuyla İlgili İki Alternatif Yaklaşım

Örneğin, bir ev kadını altı ay sonra çamaşır makinesini yenileyebilecek finansal gücünün olduğunu düşünüyorsa, altı ay sonra bir çamaşır makinesi satınalma yönünde olumlu motive olacaktır ve satın almayla ilgili olumlu bir niyet taşıyacaktır. Bu aşamada, niyet, ADK tarafından doğru olarak tahmin edilebilir. Bu durum elbette ki, hem niyetin hem de ADK'nın 6 aylık sürenin başlangıcında, eş zamanlı olarak ölçülmesinde söz konusudur. Bireyin altı ay içerisinde finansal durumunda bir değişiklik gerçekleşebilir. Çamaşır makinesi fiyatlarında kendisinin altı ay önce beklediğinden daha fazla bir artış söz konusu olabilir. Bütçesinden çamaşır makinesi almak için ayırdığı miktarı kullanmasını gerektiren başka bir zorunluluk hali ortaya çıkabilir ya da satın almayı engelleyecek başka bir faktör devreye girmiş olabilir, bu durumda bireyin altı ay önce algıladığı davranışsal kontrolü ile davranış üzerindeki bugünkü kontrolü arasında farklılığa sebep olacaktır. Böylelikle, ADK'nın davranışı tahmin gücü zayıflayacaktır. Dolayısıyla, ADK'nın zamanla stabil olması gerekliliği, eş zamanlı ölçüldüğü varsayılan niyetin tahmini açısından bir sorun teşkil etmemekle birlikte, davranış açısından hatalı bulgulara ulaşılmasına neden olabilecektir. Buna karşılık, niyet, ADK'nın tespitinden belirli bir süre sonra öğrenilecekse, davranışta olduğu gibi niyet açısından da ADK'nın zamanla sabit tutulması koşulu söz konusu olacaktır.

ADK ile ilgili bir başka konu da, literatürde ADK'nın tutumlar ve subjektif normlarla etkileşim içerisine girerek niyeti açıklayabileceği ya da tutumlar ve subjektif normların niyeti açıklamasında düzenleyici rolü bulunduğu şeklinde birkaç yaklaşımın karşımıza çıkmasıdır (Bknz. Eagly ve Chaiken, 1993; Ajzen, 2002; Fishbein, 2007; Yzer, 2007)¹. Bu yaklaşımlardan iki tanesi dikkat çekicidir. Birinci perspektifte, algılanan davranışsal kontrolün, davranışa yönelik tutumların ve subjektif normların öncülü olduğu varsayılmaktadır ve bireylerin algıladıkları kontrol düzeylerine bağlı olarak DYT'nin ve SN'nin niyeti tahmin edebileceği, yani bir anlamda bu değişkenin modelde aslında düzenleyici rolünün olabileceği ifade edilmektedir. İkinci perspektifte ise, ADK; DYT ve SN'nin öncülü değil, ardılı olarak görülmekte, bireylerin pozitif tutumlara sahip olması ve çevresi tarafından desteklendiğini hissettiği takdirde,

o davranışa yönelik kontrol algısı düzeyinin artacağı varsayılmaktadır. Her iki yaklaşımın da geçerliliği konusunda yeterli bulgulara ulaşılmadığından modelin yapısal formu bugüne kadar değişiklik göstermemiştir.

Bu çalışmada, söz konusu iki yaklaşımın öncüllük ve ardıllık şeklindeki değerlendirmelerini, birer düzenleyicilik konusu olarak değil de, modelde konumlanış şekli olarak ele alıp, iki alternatif model önerisi geliştirilmiştir. Şekil 3'te söz konusu modeller yer almaktadır.

Şekil 3a'daki gibi bir modelin geçerli olduğu durumda; birey, davranışsal kontrolü doğrultusunda tutumlar geliştirmekte ve çevresinin de kendisinden bu şekilde bir davranışı göstermesini beklediği yönünde subjektif normlara sahip olmaktadır. Yani, davranışa giden bir zincirleme sistemin ilk halkasını, ADK oluşturmaktadır. Bu konuya örnek olarak ise, kütüphanede sessiz olma davranışı verilebilir. Birey, kütüphaneye her gelişinde, içeride sessiz olması gerektiğini bilerek, sessiz olmaya başlamakta, davranışsal kontrolünü bu sisteme göre organize etmektedir. Zamanla davranışsal kontrolüyle paralel olarak, kütüphanede sessiz olma davranışıyla ilgili tutumları değişir ya da pekişir. Aynı zamanda, kütüphanedeki diğer kişilerin ve görevlilerin kendisinden beklediği davranışla ilgili subjektif normları da şekillenir. İkinci perspektifte ise, tutumların ve subjektif normların ADK'ya öncül olduğu varsayılmaktadır. Şekil 3b'deki gibi bir modelin geçerli olduğu durumda ise; birey, öncelikli olarak davranışla ilgili bir takım tutumlara sahiptir. Aynı zamanda da, çevresinin kendisinin o davranışı gerçekleştirilmesiyle ilgili düşüncelerini ve beklentilerini ifade eden subjektif normları vardır. Bunlar zaman içerisinde, bireyin söz konusu davranışa yönelik kontrolünü şekillendirmektedir. Örneğin, birey arabasını değiştirmekle ilgili olumlu tutumlara sahipse, çevresinin de kendisinden bu davranışı gerçekleştirmesini beklediğini düşünüyorsa, zamanla bunu yapabileceğine odaklanmakta, davranışsal kontrol açısından arabasını değiştirebileceğine yönelik algısı güçlenmektedir.

4. Sorun

Bir davranış için, ADK'nın model içerisinde nasıl bir mekanizmayla yer alacağı ve hangi yaklaşım ile ADK'nın modelde konumlandırılacağı konusu araştırmacılar için bir sorun teşkil edebilir. Örneğin, Ajzen (2007) algılanan davranışsal kontrolün gerçek kontrolü yansıtmasına bağlı olarak bu değişkenin bir PDT modelinde niyet aracılığı

¹Değişkenler arasındaki etkileşimler ve düzenleyicilik konuları bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığından, analiz edilen modellerde değişkenler arası etkileşim ve düzenleyicilik incelenmemiştir.

olmaksızın doğrudan davranışı tahmin edebileceğini belirtmektedir. Bireylerin algılamaları olarak ölçülen bir değişkenin gerçekliği yansıttığını ya da ne oranda yansıttığını araştırmacı nasıl belirleyecektir? Bir davranışı yapabileceğini iddia eden her birey, o davranışı yapabilir mi? Bu gibi durumların tespitinde bir takım zorluklar mevcuttur ve bu konular öncelikli olarak orijinal PDT modelini ele alma şeklinizi etkileyebilecektir. Diğer yandan, araştırılan davranışın GET modeli ile mi PDT modeli ile mi incelenmesi gerektiği de bazen bir sorun olabilmektedir. GET kontrolün tamamıyla bireyde olduğu davranışları incelemede kullanılırken, PDT davranış üzerinde bireyin tam kontrolünün olmadığı varsayımıyla kullanılmaktadır. Peki, bireyin bir davranış üzerinde kontrolünün tam olup olmadığını araştırmacı nasıl belirleyebilir?

Kontrolle bağlantılı olarak davranışı bir doğru olarak ele aldığımızda, doğrunun bir ucu, kontrol sorunuyla hiç karşılaşılmayan ya da oldukça az karşılaşılacak davranışları gösterirken, diğer ucu ise tamamıyla ya da oldukça fazla kontrol gerektiren davranışları temsil etmektedir. Oysa, bir çok davranış, bu iki ucun arasına düşmekte, dolayısıyla modeli kurgularken bu konuyu da dikkate almak gerekmektedir. Yukarıda bahsedilen ADK'nın konumuyla ilgili iki alternatif yaklaşım için de benzer şekilde bir değerlendirme yapılabilir. Alternatif yaklaşımlar geliştirilirken hangi perspektifler baz alınarak model tasarlanacaktır? ADK'nın, her hangi bir davranışla ilgili bireylerin sahip olduğu tutumların ve subjektif normların öncülü olduğunu ya da tam tersi olduğunu idda edebilmek mümkün müdür? Hangi değişkenin ilk olarak bireyde şekillendiği ve bu suretle diğerlerinin şekillenmesine katkıda bulunduğu tespit edilebilir mi? Bu doğrultuda, modelde incelenmekte olan değişkenlerin bireyde oluşma sürecine ilişkin bir sıralama yapılabilir mi? Bu şekilde sıralanan sorular, herhangi bir davranışı incelerken bir modeli olduğu gibi kullanmak yerine o davranışa has özelliklerin dikkatle ortaya konması gerektiğini ve örnek grup üzerinde de titizlikle araştırma yapılması gerekliliğini gösterir.

Bu çalışmada, söz konusu yaklaşımlardaki varsayımlar ayrı ayrı olarak ele alındığında, yani her bir varsayıma ilişkin modeller tek tek incelendiğinde, modelde ADK değişkeninin konumunun değişmesiyle araştırma bulgularında karşılaşılabilecek farklılıklar ortaya konmaktadır. PDT'nin geliştirilmesine neden olan ADK değişkeninin, çeşitli modeller içerisinde farklı konumlandırılmasıyla elde edilecek bulgulara ilişkin bir değerlendirme yapmak üzere Tablo 1'deki modeller tanımlanmıştır.

5. Yöntem

ADK'nın PDT içerisindeki konumuna ilişkin yaklaşımları bir arada incelemek üzere Tablo 1'de yer alan altı modeli değerlendirmeye alan bu çalışmada araştırılan davranış olarak renkli kozmetik ürünleri olarak da adlandırılan makyaj malzemelerinin satın alınması davranışı belirlenmiştir. Çalışmanın

anakütlesini Ankara ilinde çalışma hayatında olan, lise ve üzeri eğitime sahip olan tüm kadınlar oluşturmaktadır. Makyaj malzemeleri olarak sadece yüze uygulanabilen ürünler kastedilmektedir. Vücutun diğer bölgelerine yapılan kozmetik işlemlerde kullanılan ürünler (kalıcı makyaj, oje, dövme uygulamalarındaki boyalar vs.) kapsam dışında bırakılmıştır. Ankara ilinde kayıt dışı istihdam, güncel verilerin olmayışı vb. nedenlerle çalışan kadınların tamamına ait bir listeye ulaşılamamıştır. Bu durum ise tesadüfi örnekleme yöntemlerini kullanmayı zorlaştırmıştır. Çalışan kadınlara ulaşabilmek adına iş yerlerinin ziyaret edilmesi kararlaştırılmış, böylelikle ikinci ziyaret açısından ulaşılabilirliğin de daha fazla olabileceği düşünülmüştür. İş yerlerinin seçimi ise anketörlere bırakıldığından söz konusu örnekleminin ihtimalsiz örnekleme olduğunu belirtmek gerekir. Buna bağlı olarak bulgular değerlendirilirken araştırma sonuçları genellenmemiş olup, sonuçlar yalnızca söz konusu örnek grubu için değerlendirilmiştir.

Veri toplama yöntemi olarak özel bir görüşme tekniği olan panel (tekrarlı görüşme) yöntemi kullanılmıştır. Panel çalışmaları iki şekilde olabilir; (I) aynı örnekleme üzerinde aynı değişken değerlerinin aralıklı ölçümü -*true panel*- ve (II) yine aynı örnekleme üzerinde farklı değişkenlerin aralıklı ölçümü -*omnibus panel*-. Bu çalışmada iki farklı değişken kategorisi incelendiğinden (birincide davranışı açıklayan değişkenlerin incelenmesi, ikincide davranışın gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespiti) omnibus panel yöntemi kullanılmıştır² ve iki görüşme arasında bırakılacak olan süre bir ay olarak belirlenmiştir³. Katılımcılarla iki kere görüşme yapılacağından, yeterli örnek büyüklüğüne ulaşabilmek için ilk aşamada görüşülecek katılımcı sayısı geniş tutularak 541 kadınla görüşülmüştür. İlk görüşme formları incelendiğinde 36 anket formu geçersiz sayılmıştır. İkinci görüşmelerin gerçekleştirileceği grup 505 kadından oluşmuştur. Adreste bulunmama, ikinci görüşmeye katılmayı reddetme, izne ayrılma, şehir dışında olma, işten ayrılma ve aynı katılımcıya tekrarlı ziyaretlerle ulaşmaya çalışırken arada bırakılan bir aylık sürenin dışına tolere edilebilecek düzeyden daha fazla taşılacağı gibi nedenlerle 505 katılımcının 354 tanesine ikinci anketler uygulanabilmiştir. Analizlere alınan örnek grubunun büyüklüğü 319'dur. Analizlerde yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanıldığından ve YEM için örnek hacminin olması gereken büyüklüğü çeşitli araştırmacılar tarafından en az 200 olmak kaydıyla 200-500 aralığında ifade edildiğinden (Kline, 1998; Loehlin, 1992; Möbius, 2003), söz konusu örnek hacmi yeterli bulunmuştur. Analizler Lisrel 8.8 programı kullanılarak yapılmıştır.

² Omnibus panel yöntemiyle yürütülen bu çalışmada, DYT, SN, ADK ve niyetler ilk görüşmede, davranış ise ikinci görüşmede belirlenmiştir.

³ Bırakılan süre pilot çalışmaya dayalı olarak tespit edilmiştir. Aynı çalışmanın, bir kozmetik mağazası önünde, girişte ve çıkışta veri toplandığı takdirde farklılık göstereceğini not düşmekte fayda vardır.

Tablo 1. Araştırma Modelleri

Modellerin Kodu	Tanımlama	Görsel Sunum
GET*	DYT ve SN niyet aracılığıyla davranışı açıklamaktadır	
PDT1**	DYT, SN ve ADK değişkenleri niyeti; niyet ile ADK ise davranışı açıklamaktadır.	
PDT2**	DYT, SN ve ADK, niyet aracılığıyla davranışı açıklamaktadır.	
PDT3**	DYT ve SN niyeti; niyet ile ADK ise davranışı açıklamaktadır.	
PDT4***	ADK, DYT ve SN'yi açıklamakta; DYT ve SN ise niyet aracılığı ile davranışı açıklamaktadır.	
PDT5***	DYT ve SN, ADK aracılığıyla niyeti açıklamakta; niyet de davranışı açıklamaktadır.	

*: Orijinal GET Modeli, **: Orijinal PDT Modelleri, ***: Alternatif Yaklaşım Modelleri

5.1. Değişkenler

Davranışa Yönelik Tutum, 14 ifadeden oluşan Likert tipi bir ölçek yardımıyla ölçülmüştür. Ancak, faktör analizinde bu ifadelerden 3 tanesinin faktör yükleri 0,40'ın altında kaldığından, ilgili ifadeler analiz dışında bırakılmıştır. Ölçekte, “Makyaj ürünlerini satın aldığım da heyecanlanırım.”, “Makyaj ürünlerinden satın almak bana göre gereksiz bir harcamadır.”, “Makyaj ürünlerinden satın aldığım da rahatlarım.” gibi ifadeler kullanılmıştır. Ölçek için hesaplanan cronbach alpha değeri 0,879'dur. *Subjektif Norm*, 11 ifadeden oluşan Likert tipi ölçekle incelenmiştir. Ölçekte, “Önem verdiğim insanlar makyaj ürünlerini satın almam konusunda beni teşvik ederler.”, “Önem verdiğim insanlar makyaj ürünlerinden satın almam gerektiğini düşünürler.” gibi ifadeler yer almaktadır. Ölçeğin güvenilirliğine yönelik yapılan analizde cronbach alpha değeri 0,901 olarak tespit edilmiştir. *Algılanan Davranışsal Kontrol*, Likert tipi bir ölçekle 6 ifade oluşturularak ölçülmüştür ve yapılan güvenilirlik analizinde, ölçeğin cronbach alpha değeri 0,749 olarak bulunmuştur. Ölçekte, “Makyaj ürünlerinden satın almak tamamen benim kararım a bağlıdır.”, “Herhangi bir makyaj ürününden satın almak için maddi durumum yeterlidir” “İstedğim her an makyaj ürünlerinden satın

alabilirim” şeklinde ifadeler yer almaktadır. *Niyet* değişkeni, katılımcıların önlerindeki bir aylık süre içinde “satın alma isteğim var”, “satın almayı düşünüyorum”, “satın almayı planlıyorum”, “satın alacağım” şeklinde oluşturulan dört ifade yardımıyla Likert tipi bir ölçekle ölçülmüştür. Ölçek için hesaplanan cronbach alpha değeri 0,960'tır. Bu çalışmada incelenen *davranış* ise, katılımcıların belirlenen bir aylık süre içerisinde herhangi bir makyaj malzemesi satın alma davranışını ifade etmektedir. Bu değişken katılımcılarla yapılan ikinci görüşmelerde, son bir ay içerisinde herhangi bir makyaj malzemesi alıp almadıkları yönündeki soruyla belirlenmiştir.

6. Bulgular

6.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 3'te katılımcılara ilişkin bazı demografik bilgiler yer almaktadır. Katılımcıların üçte birinden fazlası 26-35 yaş aralığında ve evli olup, yarıdan fazlası lise düzeyinde eğitime sahiptir. Katılımcıların %46,7'sinin kişisel geliri 1000 TL'den daha azdır. Meslek olarak bakıldığında ise, hizmet ve satış elemanları %26,6'lık oranla katılımcıların önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yaş	Sıklık	Yüzde	Medeni Durum	Sıklık	Yüzde	Eğitim	Sıklık	Yüzde
18-25	100	31,4	Bekar	145	45,5	Lise	187	58,6
26-35	123	38,6	Evli	152	47,6	Önlisans	42	13,2
36-45	77	24,1	Boşanmış /dul	19	6,0	Lisans	73	22,9
46 ve üzeri	17	5,3	Cevapsız	3	0,9	Yüksek Lisans	16	5,0
Cevapsız	2	0,6	Toplam	319	100	Doktora	1	0,3
Toplam	319	100				Toplam	319	100
Kişisel Geliri (TL)	Sıklık	Yüzde	Meslek*		Sıklık	Yüzde		
1000'den az	149	46,7	Kanun Yapıcılar, Üst Düzey Yöneticiler, Müdürler		19	6,0		
1000-1499	98	30,7	Profesyonel Meslek Mensupları		68	21,3		
1500-1999	36	11,3	Yardımcı Profesyonel Meslek Mensupları		26	8,2		
2000 ve üzeri	29	6,0	Büro ve Müşteri Hizmetlerinde Çalışanlar		62	19,4		
Cevapsız	17	5,3	Hizmet ve Satış Elemanları		85	26,6		
Toplam	319	100	Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar		14	4,5		
			Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar		10	3,1		
			Diğer		33	10,3		
			Cevapsız		2	0,6		
			Toplam		319	100		

*: Meslekler, Türkiye İş Kurumunun hazırladığı Türk Meslekler Sözlüğündeki ana gruplar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Katılımcıların %10,3'ü "Diğer" grubunda olup, belirttikleri mesleklerin hangi gruba girdiği belirlenmemiştir.

Tablo 4. Ölçme Modelleri Uyum İstatistikleri

Uyum Ölçütleri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	PDT Modelleri için Ölçme Modelinin Sonuçları	GET Modeli için Ölçme Modelinin Sonuçları
RMSEA	$0 < RMSEA < 0,05$	$0,05 < RMSEA < 0,10$	0,06	0,06
NFI	$0,95 \leq NFI \leq 1$	$0,90 \leq NFI \leq 0,95$	0,97	0,98
NNFI	$0,97 \leq NNFI \leq 1$	$0,95 \leq NNFI \leq 0,97$	0,97	0,97
CFI	$0,97 \leq CFI \leq 1$	$0,95 \leq CFI \leq 0,97$	0,98	0,98
IFI	$0,95 \leq IFI \leq 1$	$0,90 \leq IFI \leq 0,95$	0,98	0,98
SRMR	$0 \leq SRMR \leq 0,05$	$0,05 \leq SRMR \leq 0,10$	0,02	0,02
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1$	$0,90 \leq GFI \leq 0,95$	0,96	0,97
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1$	$0,85 \leq AGFI \leq 0,90$	0,92	0,93
DF	-	-	26	15
NTWLS Ki-kare	En az	En az	58.71 (P = 0.00025)	37.98 (P = 0.00091)
Ki-kare/DF	<3	<5	2,25	2,53

6.2. Ölçme Modellerinin Test Edilmesi

Verinin modelleri destekleyip desteklemediğini değerlendirmek amacıyla, YEM'de başvurulan en yaygın yöntem olan "iki aşamalı yöntem" (two-step approach) kullanılmıştır (Bknz. Anderson ve Gerbing, 1988; Huchting et al., 2008). Analizlerde birinci aşama olarak önce ölçme modeli test edilerek, modelde yer alan yapıların ölçümlerinin ilgili yapıları doğru ölçüp ölçmediği araştırılmış, ikinci aşamada ise yapısal modeller incelenmiştir. İki adet ölçme modeli bulunmaktadır. Bunlar; GET modeli için ölçme modeli ve PDT modelleri için ölçme modeli. Her iki ölçme modeli için hesaplanan parametre değerlerinin (örtük değişkenlerden gözlenen değişkenlere giden yollara ait değerlerin) tamamının t değerinin 1,96'dan yüksek olduğu bulunmuştur.

Ölçme modeli test edilirken, uyum iyiliği istatistiklerinin de incelenmesi gerekir. Model uygunluğu için literatürde sıklıkla kullanılan uyum istatistikleri, benzerlik oranı ki-kare istatistiği (χ^2), RMSEA, GFI ve AGFI'dir (Joreskog ve Sörbom, 2001). Çeşitli çalışmalarda bu göstergelere ek olarak, farklı uyum iyiliği istatistikleri de raporlandığı gibi, iyi uyum ve kabul edilebilir uyumu ifade eden aralıklar da çeşitli çalışmalarda değişiklik göstermektedir.

Tablo 4'te verilen iyi uyum ve kabul edilebilir uyum değerleri birçok çalışmada kullanılan ortak aralıklar temel alınarak sunulmuştur. Lisrel birçok uyum iyiliği istatistiği hesaplamaktadır. Literatürde kullanımına sıklıkla rastlanan uyum iyiliği göstergelerine göre (Örn. Browne ve Cudeck, 1992; Kline, 1998; Hu ve Bentler, 1999; Schermelleh-Engel et al., 2003; Şimşek, 2007;

Yılmaz ve ark., 2008; Turan ve Çolakoğlu, 2008;) ölçme modellerinin ilgili istatistikleri Tablo 4'tedir. Ölçme modellerinin uyum iyiliği değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde değerlendirilip, bir sonraki aşama olan model testine geçilmiştir.

6.3. Modellerin Bulguları

Bu çalışmada, Fishbein ve Ajzen (1975)'in geliştirdiği gerekçelendirilmiş eylem teorisi modeli ve Ajzen (1985, 1991)'in geliştirdiği planlanmış davranış teorisi modelinde algılanan davranışsal kontrol değişkenin izleyebileceği alternatif yollar baz alınarak oluşturulan üç model ve iki alternatif model test edilmiştir. İlgili modellere ilişkin bulgular Tablo 5'te olup, PDT1 ve PDT2 modellerinin bir bütün olarak başarılı olmadığı görülmektedir. Bir modelin başarılı bir şekilde işlediğini söyleyebilmek için öncelikle modelde yer alan tüm yolların anlamlı sonuçlar vermesi gerekir. Oysa, bu modellerde bazı yollar anlamlı çıkarken bazı yollar anlamsız çıkmıştır. Bu durum, anlamlı çıkan yolların geçersiz olduğunu göstermemekle birlikte, modelin bir bütün olarak başarılı olmadığını ifade eder. Diğer dört modelin tamamı çalışmıştır (Modellerden ikisinin bir bütün olarak başarılı sonuçlar vermemiş olmaması, bir sonraki kısımda yapılacak olan istatistiksel model karşılaştırmaları için bir sorun teşkil etmemektedir.)

Modellerin uyum iyiliği kriterlerini karşılama düzeyleri Tablo 6'da karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Genel olarak modellerin tamamının kabul edilebilir düzeyde kriterleri karşıladığı söylenilebilir.

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Modellemesi Toplu Sonuçları

MODELLER	YOLLAR					R ²	
	DYT-Niyet	SN-Niyet	ADK-Niyet	ADK-Dav	Niyet-Dav		
GET							
Yol Katsayısı	0,30	0,35	-	-	0,50	Niyet	0,38
t-Değeri	2,94	3,49	-	-	9,69	Davranış	0,25
PDT1							
Yol Katsayısı	0,19	0,28	0,20	0,55	0,18	Niyet	0,37
t-Değeri	1,72*	2,71	1,70*	8,35	3,01	Davranış	0,45
PDT2							
Yol Katsayısı	0,19	0,26	0,23	-	0,51	Niyet	0,40
t-Değeri	1,68*	2,54	1,84*	-	9,77	Davranış	0,26
PDT3							
Yol Katsayısı	0,30	0,34	-	0,54	0,21	Niyet	0,37
t-Değeri	3,19	3,59	-	8,74	3,78	Davranış	0,44
PDT4							
Yol Katsayısı	0,89	0,85	0,33	0,34	0,50	Niyet	0,38
t-Değeri	14,94	12,59	3,63	3,81	9,72	Davranış	0,25
PDT5							
Yol Katsayısı	0,53	0,41	0,66	-	0,51	Niyet	0,44
t-Değeri	3,19	3,59	8,74	-	3,78	Davranış	0,26

*: t<1,96, anlamsız.

Tablo 6. Modellerin Uyum İyiliğinin Karşılaştırılması

Uyum Ölçütleri	GET Modelinin Sonuçları	PDT1 Modelinin Sonuçları	PDT2 Modelinin Sonuçları	PDT3 Modelinin Sonuçları	PDT4 Modelinin Sonuçları	PDT5 Modelinin Sonuçları
RMSEA	0,10	0,05	0,10	0,06	0,10	0,10
NFI	0,95	0,97	0,93	0,97	0,93	0,93
NNFI	0,93	0,97	0,92	0,97	0,92	0,92
CFI	0,96	0,98	0,95	0,98	0,94	0,94
IFI	0,96	0,98	0,95	0,98	0,94	0,94
SRMR	0,07	0,02	0,08	0,03	0,08	0,08
GFI	0,94	0,96	0,93	0,96	0,92	0,92
AGFI	0,88	0,93	0,86	0,93	0,86	0,86
DF	17	28	29	29	31	31
NTW LS Ki-kare	76,09 (P = 0.00)	58.61 (P = 0.00061)	122.39 (P = 0.00)	62.35 (P = 0.00031)	131.66 (P = 0.00000)	132.70 (P = 0.00000)
Ki-kare/DF	4,47	2,09	4,22	2,15	4,24	4,28

6.4. Modellerin Karşılaştırılması

Bu çalışmada test edilen modeller temelde iki grupta toplanmaktadır: Gerekçelendirilmiş eylem teorisi modeli ile planlanmış davranış teorisi modelleri. Dolayısıyla, planlanmış davranış teorisi modelleri içerisinde en iyi işleyen modelin bulguları ile gerekçelendirilmiş eylem teorisi modelinin bulguları üzerinden bir karşılaştırma yapılmıştır. İstatistiksel olarak da bu iki grup modellerin ayrı ayrı incelenmesi gerekmektedir. Çünkü, bu çalışmada kullanılan modellerden planlanmış davranış teorisi modelleri olan PDT1, PDT2 ve PDT3 modelleri ile alternatif birer model olarak analizlere alınan PDT4 ve PDT5 modelleri iç-içe geçmiş (nested) modeller olup; gerekçelendirilmiş eylem teorisi modeli olan GET, bu modeller ile iç-içe geçmemiş (non-nested) model konumundadır. İç-içe geçmiş modeller, ki-kare ve serbestlik dereceleri arasındaki farklılıklardan yola çıkarak, istatistiksel olarak ikili şekilde karşılaştırılırken, birbirleriyle iç-içe geçmemiş modellerde ise, AIC ve ECVI değerlerini incelemek gerekir. Modeller karşılaştırılırken ilk olarak orijinal PDT modelleri olan PDT1, PDT2 ve PDT3 modelleri kendi aralarında kıyaslanmıştır. İkinci olarak alternatif modeller olan PDT4 ve PDT5 modelleri kendi aralarında kıyaslanmıştır. Üçüncü olarak orijinal PDT modelleri içerisinde en iyi işleyen model ile alternatif modellerden en iyi işleyen model kıyaslanarak en iyi PDT modeline ulaşılmıştır. Son olarak ulaşılan bu en iyi model GET modeli ile karşılaştırılmıştır. Modellerinin karşılaştırılması için gerekli olan ki-kare ve serbestlik dereceleri bilgileri Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7. Modellerin Ki-kare ve Serbestlik Dereceleri

	Ki-kare	SD
PDT1	58,61	28
PDT2	122,39	29
PDT3	62,35	29
PDT4	131,66	31
PDT5	132,70	31

Öncelikle orijinal PDT1, PDT2 ve PDT3 modellerine ki-kare farklılık testi yapılarak, bu modeller içinden hangisinin veri tarafından daha iyi desteklendiği tespit edilmiştir. Öncelikli olarak PDT1 ile PDT2 karşılaştırılmıştır. Bu modeller arasındaki bir serbestlik derecesi farkı için olması gereken en az ki-kare farkı tablo değeri 0,05 anlamlılık düzeyinde 3,84'tür. PDT1 ve PDT2 modelleri arasındaki ki-kare farkı 63,78, tablo değerinden daha yüksek olduğu için, PDT1 modeli daha iyi bir model olarak kabul edilmiştir. PDT2 elendiği için, bu kez seçilen PDT1 modeli ile PDT3 karşılaştırılmıştır. 0,05 anlamlılık düzeyinde bir serbestlik derecesi için modeller arasında olması gereken ki-kare farkı, bir önceki karşılaştırmada da belirtildiği gibi en az 3,84 olmalıdır. PDT1 ve PDT3 modelleri arasındaki ki-kare farkı 3,74 tablo değeri olan 3,84'den daha düşük olduğu için, PDT3 modeli daha iyi bir modeldir. Dolayısıyla, orijinal PDT modelleri içerisinde verinin desteklediği en iyi model PDT3'tür.

İkinci olarak alternatif modeller olan PDT4 ve PDT5 kendi aralarında karşılaştırılmıştır. Alternatif modeller arasında serbestlik derecesi farkı bulunmamaktadır. Bu durumda ki-karesi daha düşük olan PDT4 modeli seçilmiştir.

Üçüncü olarak, orijinal PDT modelleri içerisinde en iyi işleyen PDT modeli olan PDT3 ile, alternatif modeller arasından seçilen PDT4 karşılaştırılmıştır. PDT3 ve PDT4 modelleri arasında 2 serbestlik derecesi farkı için modeller arasında olması gereken ki-kare farkı tablo değeri 0,05 anlamlılık düzeyinde 5,99 olup, modeller arasındaki ki-kare farkı olan 69,31 tablo değerinden daha yüksek olduğu için, PDT3 modeli daha iyi bir model olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, PDT'nin orijinal ve alternatif modelleri içerisinde verinin desteklediği en iyi model PDT3 modelidir ve bu modelde DYT ve SN niyet aracılığı ile davranışı açıklarken, ADK niyet aracılığı olmaksızın davranışı açıklamaktadır.

Altı modelden beşi, ikili olarak karşılaştırılırken, geriye GET modelinin bu modeller arasındaki durumunun değerlendirilmesi kalmıştır. Bir GET modeli ile elde edilen PDT modeli (PDT3) karşılaştırılabilir mi? Aynı davranış için, bu iki modelden birini seçmenin normalde sakıncalı bir yöntem olacağını belirtmek gerekir. Çünkü, söz konusu teorilerden biri bireylerin iradi kontrolü altında olan davranışları açıklamak üzere kullanılırken, diğeri üzerinde tam kontrolün sağlanamadığı varsayılan davranışlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla, aslında teorilerin kapsadığı alanlar farklılaşmaktadır. Ancak, GET modeli ile PDT modelinin birlikte incelenmesi, GET modeline eklenen ADK değişkeninin davranışın açıklanmasına nasıl bir katkı sunduğunu göstermek açısından faydalıdır. Böylelikle, modeller arasında seçim yapmak yerine, modellerdeki farklılığın davranışın açıklanmasına yansımaları üzerinde durmak gerekir. Elbette ki bu iki model istatistiksel olarak karşılaştırılabilir. Ancak teorik olarak, böyle bir karşılaştırma yapmaya ihtiyaç yoktur⁴. Bu sebeple, bu modelleri genel olarak bulguları itibarıyla değerlendirmek daha doğru olacaktır.

İlk olarak, modellerin uyum iyiliği değerlerini gösteren Tablo 6'ya tekrar bakıldığında, PDT3 modelinin uyum iyiliği değerlerinin GET modeline göre daha iyi olduğu söylenebilir. İkinci olarak, YEM toplu sonuçlarının yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde, davranış için açıklanan varyansın GET modelinde 0,25, PDT3 modelinde ise 0,44 olduğu görülmektedir. Bu durum, GET modeline ADK değişkeninin eklenmesiyle davranışta açıklanabilen alanın genişlediğini göstermektedir. Bu sonuç, aynı zamanda incelenen davranış için kontrol değişkeninin modelde yer alması gerektiğini, bulgular üzerinden tespit etmektedir. Zaten GET modelinin varsayımı, incelenen davranışın tamamıyla bireyin iradi kontrolünde olduğudur. Yani davranışın gerçekleşmesinde bir kontrol sorunuyla karşılaşılmayan durumlarda GET modeli daha başarılı olarak çalışmaktadır. Satın alma davranışı ise düşük ya da yoğun bir bilişsel çaba gerektireceği, kaynakların ve fırsatların varlığına göre değişiklik gösterebileceği için, söz konusu davranış için kontrol konusunun da devreye girmesi doğaldır. Dolayısıyla hem uyum iyiliği kriterleri ve açıklanan varyans değerleri gibi bulgulara dayalı olarak hem de teorik olarak, PDT3 modelinin incelenen altı model içerisinde en tercih edilebilir model olduğu söylenebilir.

⁴ GET ile PDT3 modelinin karşılaştırılması teorik olarak mümkün olsaydı, bu modeller iç içe geçmemiş modeller olduğundan, karşılaştırma bu modellerin AIC ve ECVI değerleri üzerinden yapılmalıydı. AIC ve ECVI değerleri hangi modelde daha küçükse o model yönünde karar vermek gerekir. Ancak, PDT3 ile GET modelinin ECVI değerleri aynı olup (her ikisinde de 0,36), GET modelinin AIC değeri (114,09) PDT3'e göre (114,35) oldukça az bir farkla düşük çıkmıştır. Bu durumda karar kriterleri olan AIC ve ECVI değerleri, modellerden birini tercih etme yönünde yeterli bilgi sunmamaktadır. Zaten, iç-içe geçmiş modellerde yapılan ki-kare farklılık testinde, bir model ile diğer model arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı ya da anlamsız olduğu iddia edilebilirken; iç-içe geçmemiş modellerde AIC ve ECVI değerlerine bakılarak yapılan karşılaştırmalarda, istatistiksel olarak birinin diğerine göre daha iyi olduğu iddia edilemez, bu değerler karar kriterleri olarak araştırmacının tercihinin yardımcı olur, bilgi sunar.

7. Sonuç

ADK'nın, GET modelini temel alarak PDT içerisindeki konumuna ilişkin oluşturulan altı modeli değerlendirmeye alan bu çalışma teorideki farklı yaklaşımları bir arada inceleme amacını taşımaktadır. Çalışmanın ana kütlesi, Ankara ilinde lise ve üzeri eğitime sahip çalışan kadınlardan oluşmaktadır ve ihtimalsiz örnekleme yoluyla seçilmiş 319 katılımcıdan oluşan örnek grubunda modeller incelenmiştir.

YEM analizleri sonucunda ulaşılan bulgulara göre, incelenen altı modelden ikisinin bir bütün olarak başarılı olmadığı görülmüştür. Bu modellerin ortak noktası, ADK'nın davranışı niyet üzerinden açıklamaya çalışıyor olmasıdır. Dolayısıyla, ADK ile niyet arasındaki bağlantı, DYT ve SN'nin niyet aracılığı ile davranışı açıklama durumlarını bir anlamda bloke etmiştir. ADK ile niyet arasında bağlantının olmadığı modellerde, yani ADK'nın doğrudan davranışı tahmin ettiği modellerde ise herhangi bir sorunla karşılaşmamış, modeller bir bütün olarak başarılı bir şekilde çalışmıştır. İstatistiksel olarak bir engel olmadığı için modellerin bir bütün olarak çalışıp çalışmadığından bağımsız olarak, PDT modelleri ikili olarak karşılaştırılarak, hangi modelin veri tarafından daha iyi desteklendiği tespit edilmiştir. Tespit edilen en iyi model ile GET modeli ise, teorik olarak böyle bir karşılaştırma yapmamak gerektiği için istatistiksel olarak da kıyaslanmamıştır, bu iki model sadece bulgular üzerinden değerlendirmeye alınmıştır. Sonuç olarak söz konusu örnek grubunda ve makyaj malzemelerini satın alma davranışı kapsamında, PDT'nin temel modelinden hareketle oluşturulan üç model, alternatif birer yaklaşım olarak incelenen iki model ve GET modeli değerlendirildiğinde ulaşılan en iyi modelde, incelenen tüm değişkenlerin davranışın açıklanmasında etkili olduğu ortaya çıkmıştır.

Söz konusu modelde, DYT ve SN, niyet aracılığıyla davranışı açıklamaktadır. ADK ise, aracı değişken (niyet) olmaksızın doğrudan davranışı açıklayabilmektedir. Bu modelin bulgularında, davranış için açıklanan varyans %44, niyet içinse %37'dir. Bu değerlerin genel olarak PDT literatüründeki bulgularla paralellik gösterdiği söylenebilir. Armitage ve Conner (1999), meta-analiz olarak inceledikleri araştırmalarında, ortalama olarak, davranıştaki değişimin %27'sinin, niyetteki değişimin ise %39'unun açıklandığını belirtmişlerdir. Madden et al. (1992)'nin meta-analiz çalışmasında, 10 araştırma bulgusu incelenmiş ve bu çalışmalarda niyet için açıklanan varyansın ortalama %42 olduğu belirtilmiştir. East (1996) da, 10 araştırma bulgusunu inceleyerek, niyet için ortalama varyansın %36 olduğu sonucuna ulaşmıştır. Meta-analizler haricinde, tek tek çalışmalara bakıldığında da, bu değerlere yaklaşık değerlerde bulguların olduğu görülmektedir. Örneğin, Verbeke ve Vackier (2005), çalışmalarında niyet için açıklanan varyansı %30, davranış için açıklanan varyansı %41 olarak bulmuşlardır. Chung ve Chang (2005)'in araştırma bulgularında ise, niyette açıklanan varyans %32'dir.

Verinin desteklediği bu modele ilişkin önemli bulgulardan ilki, ADK değişkeninin niyeti tahmininde anlamlı sonuçlara ulaşılamamasıdır. Literatürde yer alan çeşitli çalışmalarda da ADK'nın niyetin tahminine anlamlı bir katkıda bulunmadığı yönünde bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Chung ve Chang (2005), tüketicilerin internete alışveriş yapma niyetlerini inceledikleri çalışmalarında, ADK'nın niyeti açıklayamadığı bulgusuna ulaşmışlardır. Ancak, çalışmalarına ilave değişkenler ekleyerek yaptıkları alternatif model analizlerinde, bu değişkenin niyeti tahmin edebilir duruma geldiğini not etmekte fayda vardır. Hansen et al., (2004), benzer bir çalışmada tüketicilerin internet üzerinden satın alma niyetlerini araştırmışlar ve aynı sonuca ulaşmışlardır. Ancak yazarlar, bir yıl sonra gerçekleştirdikleri ikinci araştırmada ADK'nın niyeti zayıf da olsa açıklayabildiğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde, Celuch et al. (2007) de, endüstriyel alıcıların satın almalarında interneti kullanma niyetini inceledikleri çalışmalarında, niyetin ADK tarafından açıklanamadığı sonucuna ulaşmışlardır. Kalafatis et al. (1999), İngiltere ve Yunanistan'da tüketicilerin yeşil ürünleri kullanma niyet ve davranışlarını incelemişler, İngiltere örneğinde, niyeti sadece SN'nin açıklayabildiğini, DYT ve ADK'nın ise niyeti açıklayamadığını ifade etmişlerdir. East (2000) ise, tüketicilerin memnun kalmadıkları bir ürünü şikayet etmeye yönelik davranışsal niyetlerinin ADK tarafından açıklanamadığı, sadece DYT ve SN tarafından açıklanabildiği sonucuna ulaşmıştır.

ADK, eğer niyet aracılığı olmaksızın davranış üzerinde doğrudan bir etkiye sahipse, bu değişkenin algılanan bir durumdan ziyade, gerçek kontrolü vurgulamaya daha yakın olabileceği, ADK'nın gerçek kontrolü yansıttığı ölçüde, davranış doğrudan tahmin etmede başarılı olacağı daha önce belirtilmişti. Literatürde değinilen bu husustan hareketle, bulgular doğrultusunda, katılımcıların davranışsal kontrol algılamalarının gerçek kontrollerini de temsil ettiği yorumu yapılabilir. Yani, "satın alma davranışı tamamen benim kararına bağlıdır" diyen bir birey için bu durum, algının ötesine geçerek, gerçekten de bu davranış sergilemenin tamamıyla kendisine bağlı olduğunu gösterebilir.

Modele ilişkin ikinci dikkat çekici husus ise, davranışın açıklanmasındaki iki değişkenin, yani niyet ve ADK'nın davranış tahmin etme düzeyleridir. 'Niyet-davranış' yol katsayısı 0,21 düzeyinde iken, 'ADK-davranış' yol katsayısı 0,51 bulunmuştur. ADK'nın niyeti açıkladığı ve niyetin de tek başına davranış açıkladığı bir PDT modelinde, niyet davranışın en yakın tahmincisi olduğundan, 'niyet-davranış' yol katsayısının yüksek çıkması beklenir. Ancak, ADK'nın aracısız olarak doğrudan davranış açıkladığı bir modelde, niyet artık davranışın en yakın tahmincisi konumunda değildir. Böyle bir durumda, araştırılan davranışa ve araştırma yapılan gruba göre, davranışın açıklanmasında hangi değişkenin daha çok açıklayıcılığa

sahip olduğu ampirik bir problemdir. Bu araştırmanın bulgularında da, katılımcıların makyaj malzemelerini satın almayla ilgili davranışsal kontrollerinin, davranış üzerinde niyete kıyasla daha fazla etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bu sonucu, bir de araştırmanın yürütüldüğü toplumun sosyolojik yapısı açısından da yorumlamak mümkündür. Uzmanlar tarafından, niyet değişkenine, davranışın en yakın tahmincisi olarak yaklaşmanın, Türk toplumu perspektifinden bakıldığında, sakıncalı olduğu ifade edilmekte⁵, Türk toplumunda niyet kelimesinin ve niyeti yansıtan ifadelerin (düşünüyorum, planlıyorum, istiyorum vb.) geliş-güzel kullanıldığının altı çizilmektedir. Dolayısıyla, niyetlenmek, Türk toplumunda birey açısından bağlayıcı bir durumu ifade etmiyorsa, teorisin ileri sürdüğü ilişkileri incelemek zorlaşacak, daha da önemlisi niyetin davranışı tahmin etme gücü zayıflayacaktır. Niyetin davranış üzerinde açıklayıcılığının ADK'ya göre düşük çıkması sonucu, bu çerçeveden incelendiğinde anlam kazanmaktadır. Ancak, niyetin bu durumunun, ayrıca ele alınması, incelenmesi gereken bir problem olduğunu da belirtmek gerekir.

Ulaşılan en iyi modele ilişkin diğer bir önemli bulgu ise, niyetin açıklanmasında DYT ve SN'nin etki sıralamasıdır. Katılımcıların satın almaya yönelik davranışsal niyetlerini açıklamada, sosyal çevreyi temsil eden bir değişken olan SN'nin DYT'ye kıyasla daha başarılı olduğu söylenebilir. Bu durum iki açıdan değerlendirilebilir. İlk olarak, araştırılan davranış kapsamında bu sonucu değerlendirmek gerekir. Çeşitli yazarlar tarafından dile getirildiği gibi (Örn. Bearden ve Etzel, 1982; Hawkins et al., 2007), bireyin satın alacağı ürün, çevresinin de görebileceği tarzda bir ürün ise, çevrenin satın alma davranışı üzerindeki etkisi daha da artmaktadır. Yani bir ürünün "görünürlüğü" ne kadar yüksekse, çevrenin de etkisi o kadar yüksektir. Dolayısıyla, kişisel olarak tüketilen bir ürün ile bir çevre içerisinde tüketilen ürün açısından çevrenin etki düzeyleri farklılaşmaktadır. Örneğin, Shaw et al. (2000)'in ve Shaw ve Shiu (2002)'nin, tüketicilerin adil ticareti yapılan ürünleri satın alma niyetlerini; Kaiser (2006)'nın tüketicilerin çevreci davranışsal niyetlerini; Hansen et al. (2004)'ün tüketicilerin internetten alışveriş yapma niyetlerini; Hsu et al. (2006)'nın mobil mesajlara karşı tüketicilerin davranışsal niyetlerini inceledikleri çalışmaların tamamında, DYT'nin SN'ye kıyasla niyet üzerinde daha fazla etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Söz konusu çalışmalarda geçen davranışların, görünürlüğü düşük davranışlar olduğu rahatlıkla söylenebilir. Buna karşılık, East (2000), tüketicilerin sorun çıkaran bir ürünü şikayet etme davranışına yönelik niyetlerini açıklamada, SN'nin DYT'ye kıyasla daha fazla etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Bu örnekteki davranışın ise, görünürlüğü yüksek bir davranış olduğu söylenilebilir. Bu çerçevede,

⁵ Bu çalışmada izlenilmekte olan yaklaşımların Türk toplumuna uygunluğu ile ilgili olarak Prof. Dr. Beylül Dikeçlilil ile görüşme, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Ekim, 2008.

makyaj malzemelerini satın almak, bu malzemeleri toplum içerisinde kullanmak davranışıyla devam edeceği için, yani görünürlüğü yüksek bir ürünün satın alınması davranışı incelendiğinden, SN'nin, katılımcıların satın alma niyetleri üzerinde DYT'ye kıyasla az da olsa daha fazla etkiye sahip olması normal görülmektedir.

SN'nin niyetin tahmininde DYT'nin önüne geçmesini, çalışmanın yürütüldüğü kültürel ortam açısından da incelemekte fayda vardır. Bilindiği üzere Türkiye'de kolektivism (toplumculuk), bireyseliğe kıyasla daha ağır basmaktadır (Bknz. Hofstede ve Hofstede, 2004). Kolektivist toplumlarda ise, birey güçlü bir şekilde içinde bulunduğu gruplara bağlıdır. Triandis (1989) da, kolektivist kültürlerde çevrenin, bireyin dünyayla etkileşimini şekillendirdiğini ve bireyin kendisini çevresiyle olan ilişkileri doğrultusunda tanımladığını dile getirmektedir. Buradan hareketle, bu araştırmanın yürütüldüğü örnek grubunun kolektivist toplumun kültürel özelliğini yansıtabileceği düşünülmekte ve SN'nin davranışsal niyetler üzerindeki etkisinin tutumlara kıyasla yüksek olduğu bulgusu, bu çerçevede anlam kazanmaktadır. Çünkü, söz konusu kültürel özellik itibarıyla, bireyler için çevrelerinin kendilerinden beklentileri ön plana çıktığından, tutumlar niyetin tahmininde subjektif normların gerisinde kalmaktadır. PDT'nin farklı kültürlerde test edildiği çalışmalarda da benzer bulgulara rastlanmıştır (Lee ve Green, 1990; Erten, 2002; Choi ve Geistfeld, 2004; Hagger et al., 2007; Başbuğ, 2008).

ADK'nın model içerisindeki konumunun farklılaştırılmasıyla oluşturulan modellere ait bulguların nasıl değişebileceğini gösteren bu çalışmanın hem ulusal, hem de uluslararası literatürdeki boşluğu doldurabileceği düşünülmektedir. Çünkü, bu çalışmada izlenen sürece benzer bir yöntemin geliştirildiği bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Sonuçlar değerlendirilirken, bulguları literatürdeki çalışmalarla kıyaslama hususunda ise bir takım kısıtlarla karşılaşmıştır. İlk olarak, makyaj malzemelerini satın alma davranışını inceleyen bu çalışmanın bulgularını, literatürde söz konusu davranış için GET modelinin ya da PDT'nin kullanıldığı bir çalışmaya rastlanmadığından benzer bir çalışma ile kıyaslamak mümkün olmamıştır. Bu husus, bir yandan bu çalışmanın uygulama konusu açısından özgünlüğünü ortaya koyarken, diğer yandan ampirik bulguların karşılaştırılabileceği bir zeminin oluşmamasına yol açmıştır. Bu nedenle, bulgular genel olarak PDT literatüründe yer alan bazı çalışmaların bulgularına atıf yapılarak, model perspektifinden değerlendirilebilmiştir. Bulguların değerlendirilmesinde yaşanan ikinci sorun ise, literatürde yer alan GET ve PDT uygulamalarının önemli bir çoğunluğunda, teorilerin modellerinin sadece niyetlere kadar olan kısımlarının incelenmiş olmasıdır. Bu durum ise, bir yandan, teorilerin bir bütün olarak incelendiği nadir çalışmalardan biri olan bu çalışma için bir avantaj oluştururken, diğer yandan davranışın açıklanması hususunda, bu çalışmanın bulgularının

literatürdeki bulgularla kıyaslanmasını kısıtlamıştır. Söz konusu çalışmalarda, teorilerin sadece niyete kadar olan bölümünün inceleniyor olması ise, niyetin davranışın en yakın tahmincisi olmasına ve niyet öğrenildiğinde davranışın da öngörülebileceğine dayandırılmaktadırlar. Bunun yanında, bu teoriyi davranışı da ele alarak incelemek için, zaman aralıklı bir tekniğin kullanılması gerekliliği de araştırmacılar için elbette bir problem teşkil etmekte ve araştırma maliyetlerini yükselttiğinden genellikle modellerin niyetlere kadar olan kısmı araştırılmaktadır.

8. İzleyen Çalışmalar İçin Öneriler ve Bazı Kısıtlar

Bu çalışmada değişkenler arasında olası etkileşimler araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır. Ancak, bundan sonraki çalışmalarda değişkenler arasındaki etkileşimlerin, birlikte hareket ederek davranışı açıklayabilirliklerinin incelenmesi tavsiye edilmektedir. Aynı şekilde, değişkenlerin olası düzenleyicilik rolleri de ayrıca incelenebilecek bir konudur. PDT, birçok araştırmacı tarafından oldukça fazla kullanılmış, teorinin geçerliliği birçok çalışmayla ortaya konmuş olsa da, bazı davranışlar için bazı durumlarda modele dahil edilecek başka değişkenlerin modelin tahmin gücünü artırabileceği birçok yazar tarafından belirtilmiştir (Örn. Biddle et al., 1987; Conner ve Armitage, 1998; Terry et al., 1999; Cook et al., 2002). Sosyal bilimlerde mutlak açıklayıcılığa ulaşmak hayli zordur. Dolayısıyla, çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde; tüm modellerde belirsizliğin söz konusu olduğu alanların var olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ilave değişken kullanılmamıştır. Ancak, bundan sonraki çalışmalarda, bireylerin kimlikleri (toplumsal ve bireysel) ve değerleri, erteleme eğilimleri gibi davranışı açıklayabileceği düşünülen diğer ilgili konuların PDT kapsamında incelenmesinde fayda görülmektedir. Bu durum, model geliştirme açısından da son derece önemli görülmektedir. Ajzen (1991) de, prensip olarak, modeldeki mevcut değişkenler hesaba katıldıktan sonra, niyet ve davranıştaki açıklanan varyanslarda anlamlı bir oran yakaladığı sonucuna ulaşılan ilave değişkenlerin, PDT kapsamında değerlendirilmesine açık olduğunu belirtmektedir. Ancak bugüne kadar, PDT modeline eklenen değişkenlerle yapılan analizlerin sonucunda, niyet ve davranışı açıklamada anlamlı katkıları olduğu bulgusuna ulaşılan bir takım değişkenler tespit edilse de, henüz teorinin modeli yapısal olarak değişmemiştir. Son olarak, bu çalışmada, lise ve üzeri eğitime sahip, çalışma hayatında bulunan kadınların makyaj ürünlerini satın alma davranışı araştırma kapsamına alınmıştır. Söz konusu çalışmanın sonuçları, örneklemin ana kitleyi temsil etmeyişi sebebiyle, tüm Türk kadınları açısından genellenmemelidir. Ancak, bu çalışma bir anlamda keşifsel bir çalışma olarak değerlendirildiğinde, bundan sonra yapılacak olan, sadece satın alma davranışı modelleme çalışmalarına değil, aynı zamanda davranışsal modelleme çalışmalarına da bir temel sunabilir.

Teşekkür

Yazarlar, çalışmanın tamamlanmasında, eleştiri ve tavsiyeleriyle önemli katkılarda bulunan Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Mahmut Özdevecioğlu'na ve verdiği desteklerden dolayı Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimine ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumuna teşekkürü bir borç bilir.

Kaynakça

- Ajzen, I., (1985), "From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior", In J. Kuhl & J. Beckman (Eds.), *Action Control, From Cognition to Behaviour*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 11-39.
- Ajzen, I., (1991), "The Theory of Planned Behaviour", *Organization Behaviour and Human Decision Process*, 50, 179-211.
- Ajzen, I., (2002), "Residual Effects of Past on Later Behavior: Habituation and Reasoned Action Perspectives", *Personality and Social Psychology Review*, 6, 107-122.
- Ajzen, I., (2007), Albarracín, D., Hornik, R., Prediction and Change of Health Behavior: Applying the Reasoned Action Approach, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Ajzen, I., Fishbein, M., (1977), "Attitude-Behaviour Relations: A Theoretical Analysis and Review of Empirical Research", *Psychological Bulletin*, 84, 888-918.
- Anderson, J. C., Gerbing, D. W., (1988), "Structural Equation Modeling in Practice: A Review and Recommended Two-Step Approach", *Psychological Bulletin*, 103, 411-423.
- Armitage, C. J., Christian, J., (2003), "From Attitudes to Behaviour: Basic and Applied Research on the Theory of Planned Behaviour", *Current Psychology: Development, Learning, Personality, Social*, Vol. 22, No. 3, 187-195.
- Armitage, C. J., Conner, M., (1999), "The Theory of Planned Behavior: Assessment of Predictive Validity and Perceived Control", *British Journal of Social Society*, 38, 35-54.
- Armitage, C. J., Conner, M., (2001), "Social Cognitive Determinants of Blood Donation", *Journal of Applied Social Psychology*, 31, 1431-1457.
- Arnscheid, R., Schomers, P., (1996), "Attitude and Performance in Groups: A Test of The Theory of Planned Behavior on Basketball Players", *Zeitschrift Für Sozialpsychologie*, 27, 61-69.
- Başbuğ, G., (2008), Üniversitelerden Yeni Mezun Olan Gençlerin İş Arama Davranışlarının Planlı Davranış Teorisi Bağlamında Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Anabilim Dalı.
- Bearden, W. O., Etzel M. J., (1982), "Reference Group Influence On Product and Brand Purchase Decisions", *Journal of Consumer Research*, 9/2, 183-195.
- Bid J., Bank, B. J., Slavings, R. L., (1987), "Norms, Preferences, Identities and Retention Decisions", *Social Psychology Quarterly*, 50(4), 322-337.
- Browne M. W., Cudeck, R., (1992), "Alternative Ways of Assessing Model Fit", In Eds. Bollen Kenneth A, Long Scott J, *Testing Structural Equation Models*, Beverly Hills, CA: Sage, 136-62.
- Celuch, K., Goodwin, S., Taylor, S. A., (2007), "Understanding Small Scale Industrial User Internet Purchase and Information Management Intentions: A Test of Two Attitude Models", *Industrial Marketing Management*, 36, 109-120.
- Choi, J., Geistfeld, L. V., (2004), "A Cross-Cultural Investigation of Consumer E-shopping Adoption", *Journal of Economic Psychology*, 25/6, 821-838.
- Chung, C. C., Chang, S. C., (2005), "Discussion on the Behavior Intention Model of Consumer Online Shopping", *Journal of Business and Management*, Vol. 11, 41-57.
- Conner, M., Armitage, C. J., (1998), "Extending the Theory of Planned Behaviour: A Review and Avenues for Further Research", *Journal of Applied Social Psychology*, 28(15), 1429-1464.
- Cook, A. J., Kerr, G. N., Moore, K., (2002), "Attitudes and Intentions Towards Purchasing GM Food", *Journal of Economic Psychology*, 23(5), 557-572.
- Eagly, A. H., Chaiken, S., (1993), *The Psychology of Attitudes*, Forth Worth, TX, Harcourt Brace Jovanovich.
- East, R., (1996), "The Effect of Experience of the Bases of Intention", Paper presented at the Marketing Educators' Conference, Strathclyde.
- East, R., (2000), "Complaining as Planned Behavior", *Psychology & Marketing*, Vol. 17(12), 1077-1095.
- Erten, S., (2002), "Planlanmış Davranış Teorisi ile Uygulamalı Ders İşleme Öğretim Metodu", *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 217-233.
- Fishbein, M., Ajzen, I., (1975), *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Reading, MA: Addison-Wesley.
- Fishbein, M., (2007), "A Reasoned Action Approach: Some Issues, Questions and Clarifications", Prediction and Change of Health Behavior, In Icek Ajzen, Dolores Albarracín, Robert Hornik (Eds.), Lawrence Erlbaum, 277-291.
- Godin, G., Kok, G., (1996), "The Theory of Planned Behaviour: A Review of its Applications to Health-related Behaviours", *American Journal of Health Promotion*, 11, 87-97.
- Hagger, M.S., Chatzisarantis, N., Barkoukis V., Wang, J., Hein, V., Pihu, M., Soos, I., Karsai, I, (2007), "Cross-Cultural Generalizability of the Theory of Planned Behavior Among Young People in a Physical Activity Context", *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 29/1, 1-19.

- Hansen, T., Jensen, J. M., Solgaard, H. S., (2004), "Predicting Online Grocery Buying Intention: A Comparison of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior", *International Journal of Information Management*, 24, 539-550.
- Hawkins, D. I., Mothersbaugh, D. L., Best, R. J., (2007), *Consumer Behavior: Building Marketing Strategy*, 10th International Edition, Irwin/McGraw-Hill.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., (2004), *Cultures and Organizations: Software of the Mind*, New York: McGraw-Hill.
- Hsu, T. H., Wang, Y. S., Wen, S. C., (2006), "Using the Decomposed Theory of Planning Behavioural to Analyse Consumer Behavioural Intention Towards Mobile Text Message Coupons", *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, Vol.14, Number 4, July, 309-324.
- Hu, L. T., Bentler P. M., (1999), "Cutoff Criteria for Fit Indices in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria versus Alternatives", *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.
- Huchting, K., Lac, A., LaBrie, J.W., (2008), "An Application of the Theory of Planned Behavior to Sorority Alcohol Consumption", *Addictive Behaviors*, 33, 538-551.
- Joreskog, K., Sörbom, D., (2001), *LISREL 8 User's Reference Guide*, Scientific Software International.
- Kaiser, F. G., (2006), "A Moral Extension of the Theory of Planned Behavior: Norms and Anticipated Feelings of Regret in Conservationism", *Personality and Individual Differences*, 41, 71-81.
- Kalafatis, S., Pollard, M., East, R., Tsogas, M. H., (1999), "Green Marketing and Ajzen's Theory of Planned Behaviour: A Cross-Market Examination", *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 16 No. 5, 441-60.
- Kline, R. B., (1998), *Principles and Practice of Structural Equation Modeling*, NY: Guilford Press.
- Kocagöz, Elif; (2010), *Kadınların Makyaj Malzemelerini Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi: Planlanmış Davranış Teorisinin Bir Uygulaması*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.
- Lee, C., Green, R. T., (1990), "Cross-Cultural Examination of the Fishbein Behavioral Intentions Model", *Journal of International Business Studies*, 21(2), 289-305.
- Loehlin, J. C., (1992), *Latent Variable Models: An Introduction to Factor, Path and Structural Analysis*, Second Edition, Hillsdale, NJ:Lawrence Erlbaum.
- Madden, T. J., Ellen, P. S., Ajzen, I., (1992), "A Comparison of the Theory of Planned Behavior and the Theory of Reasoned Action", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, pp. 3-9.
- Manstead, A. S. R., (2001), "Attitudes and Behavior", In N. J. Smelser & P. B. Baltes (Eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Oxford: Pergamon, 909-913.
- Möbius, M., (2003), "The Use of Item Parcelling in Statistical Analyses-A Research Example", 2nd. European Conference on Research Methodology for Business and Management, 247-256.
- Notani, A. S., (1998), "Moderators of Perceived Behavioral Control's Predictiveness in the Theory of Planned Behaviour: A Meta-Analysis", *Journal of Consumer Psychology*, Vol.7(3), 247-271.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., Müller, H., (2003), "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-fit Measures", *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Shaw, D., Shiu, E., (2002), "The Role of Ethical Obligation and Self-identity in Ethical Consumer Choice", *International Journal of Consumer Studies*, 26, 2, June, 109-116.
- Shaw, D., Shiu, E., Clarke, I., (2000), "The Contribution of Ethical Obligation and Self-identity to the Theory of Planned Behaviour: An Exploration of Ethical Consumers", *Journal of Marketing Management*, 16, 879-894.
- Şimşek, Ö. F., (2007), *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş, Temel İlkeler ve Lisrel Uygulamaları*, Ekinoks Yayınları, Ankara.
- Terry, D. J., Hogg, M. A., White, K. M., (1999), "The Theory of Planned Behaviour: Self-identity, Social Identity and Group Norms", *British Journal of Social Psychology*, 38, 225-244.
- Triandis, H. C., (1989), "The Self and Social Behavior in Differing Cultural Contexts", *Psychological Review*, 96(3), 506-520.
- Turan, A. H., Çolakoğlu, B. E., (2008), "Yüksek Öğretimde Öğretim Elemanlarının Teknoloji Kabulü ve Kullanımı: Adnan Menderes Üniversitesinde Ampirik Bir Değerlendirme", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9 (1), 106-121.
- Verbeke, W., Vackier, I., (2005), "Individual Determinants of Fish Consumption: Application of the Theory of Planned Behaviour", *Appetite*, 44, 67-82.
- Wicker, A. W., (1969), "Attitudes versus Actions: The Relationship of Verbal and Overt Behavioral Responses to Attitude Objects", *Journal of Social Issues*, 25, 41-78.
- Yılmaz, V., Çatalbaş, G. K., Çelik, E., (2008), "Yapısal Eşitlik Modellemesi ile Algılanan Değer, Memnuniyet ve Sadakat Arasındaki İlişkinin Araştırılması: Kredi Kartı Kullanımı Üzerine Bir Uygulama", *Bankacılar Dergisi*, Sayı 64, 27-38.
- Yzer, M., (2007), "Does Perceived Control Moderate Attitudinal and Normative Effects on Intention? A Review of Conceptual and Methodological Issues", *Prediction and Change of Health Behavior*, In Icek Ajzen, Dolores Albarracín, Robert Hornik (Eds.), Lawrence Erlbaum, 111-129.